

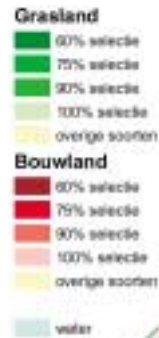
Hoeveel opvanggebied voor ganzen en Smienten

Wanneer deze SOVON-Nieuws in de bus valt, zijn de eerste ganzen en Smienten weer gearriveerd. Zoals eerder dit jaar gemeld (nr. 1, blz. 24) wordt dit najaar een netwerk van opvanggebieden gecreëerd. Daarvoor is 80.000 ha gereserveerd, waarvan ongeveer 60% in Friesland, Zuid-Holland en Gelderland. Een deel daarvan ligt binnen de Ecologische Hoofdstructuur (EHS); deels gaat het ook om gangbaar boeren(gras)land. In de opvanggebieden worden de vogels met rust gelaten. Daarbuiten mogen ze, eventueel door middel van afschot, worden verjaagd. Dit nieuwe beleid is vooral gericht op Kolgans, Grauwe Gans en Smient en dient ertoe het aantal claims van gewasschade te beteugelen. Kleine Rietgans en Brandgans worden in het nieuwe beleid eveneens in beschouwing genomen omdat ze vaak in gemengde groepen met bovengenoemde soorten voorkomen, ze mogen echter niet worden bejaagd.

Is die 80.000 ha voldoende om deze vogels op te vangen? Om die vraag te beantwoorden is, in opdracht van Vogelbescherming Nederland, in de afgelopen maanden een analyse van de maandelijkse watervogeltellingen uitgevoerd om de verspreiding van de vier soorten ganzen en Smient in kaart te brengen. Hiervoor zijn per telgebied dichtheden (gans- en smientdagen per hectare) berekend. Om te corrigeren voor verschillen in voedselconsumptie tussen de soorten (lees: de hoeveelheid gras die wordt gegeten) zijn de aantallen voor alle soorten ganzen omgerekend naar een 'gemiddelde' gans. Hiervoor stond de Kolgans - als algemeenste soort - model. Vervolgens is op grond van de rangschikking van de dichtheden in gansdagen gekeken in welke gebieden in de afgelopen vijf jaren 60, 75, 90 en 100% van alle vogels verbleef (figuur 1). Uit de analyse blijkt dat alleen al om 60% van de ganzen op te vangen ongeveer 90.000 ha nodig is (voor Smient zie verderop).

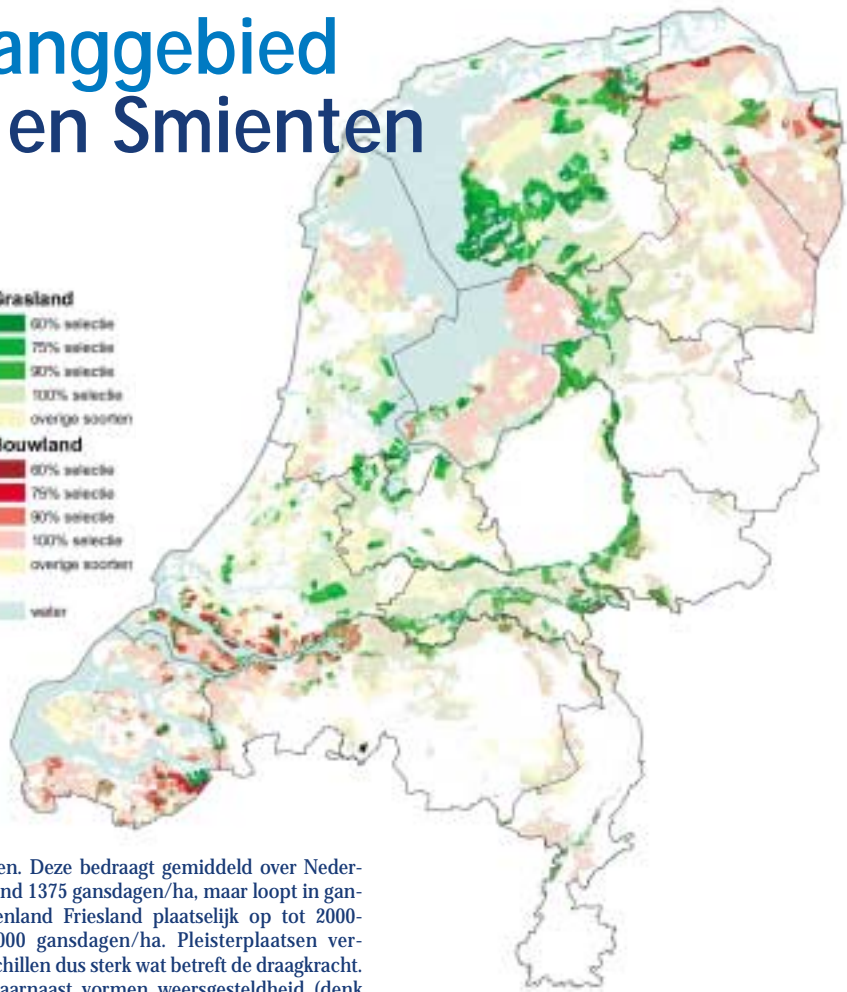
Het gaat hier dan om de beste pleisterplaatsen, waar de aantallen al langere tijd stabiel zijn (ook als we de andere soorten zwanen en ganzen erbij betrekken); dit is een indicatie dat de maximale capaciteit bereikt is en er weinig extra vogels in deze gebieden bij passen. Willen we 75% van alle ganzen opvangen op de plaatsen waar ze nu regelmatig voorkomen, dan is landelijk 150.000-200.000 ha nodig, afhankelijk van de berekeningswijze.

Deze uitwerking staat of valt natuurlijk met de op grond van de dichtheden ingeschatte draagkracht voor de afzonderlijke telgebie-

den. Deze bedraagt gemiddeld over Nederland 1375 gansdagen/ha, maar loopt in ganzenland Friesland plaatselijk op tot 2000-3000 gansdagen/ha. Pleisterplaatsen verschillen dus sterk wat betreft de draagkracht. Daarnaast vormen weersgesteldheid (denk aan strenge winters) en het moment van begrazing binnen het seizoen belangrijke extra variabelen. Een belangrijke vraag is ook in hoeverre bestaande tradities in het gebruik van pleisterplaatsen door middel van gerichte verjaging en bejaging op korte termijn om te buigen zijn. Smienten vormen een apart vraagstuk, aangezien de telgegevens vooral op dagrustplaatsen betrekking hebben en nauwelijks inzicht bieden in de ligging van de nachtelijke foerageergebieden. Ook hier is aanvullende kennis noodzakelijk.

Verder is het ongewis in hoeverre de EHS kan dienen als opvanggebied. In veel gebieden liggen alleen de rust- en slaapplaatsen in de EHS, maar de voedselgebieden erbuiten. Weliswaar gaat het in veel gevallen om terreinen die op de nominatie staan in de EHS te worden opgenomen, maar zodra het huidige boerenland er wordt geëxtensieerd, zal de draagkracht van de gebieden omlaag gaan. Dat is in de afgelopen jaren bijvoorbeeld al gebeurd rond het Leekstermeer en Zuidlaardermeer (resultierend in verminderd bezoek van ganzen en zwanen). Om dezelfde hoeveelheid vogels op te vangen heb je in EHS-gebieden dus meer hectares nodig. Verder gaat het huidige beleid vooral uit van opvang in graslandgebieden. In diverse provincies (vooral op de zeekele) komen echter

Figuur 1. Verspreiding van Kleine Rietgans, Kolgans, Grauwe Gans en Brandgans in Nederland in 1998/99 - 2002/03. Weergegeven is de som aan gansdagen (uitgedrukt per hectare) in de selectie van gebieden waar 60%, 75%, 90% en 100% van de vogels voorkomt.

ook grote aantallen voor op bouwland (een aparte regeling hiervoor wordt gepland). Gezien de grote internationale verantwoordelijkheid van Nederland voor de soorten waar het om gaat, is nader onderzoek naar de hierboven genoemde onzekerheden gewenst. Belangrijk is eveneens dat de uitwerking van de maatregelen op de voet wordt gevolgd.

Kees Koffijberg, Berend Voslamber & Erik van Winden

Het rapport 'Atlas van ganzen, zwanen en Smienten in Nederland' (SOVON-onderzoeksrapport 2004/08) dat in opdracht van Vogelbescherming Nederland door Berend Voslamber, Erik van Winden & Kees Koffijberg is opgesteld zal binnenkort beschikbaar komen voor alle deelnemers aan de watervogeltellingen.

Balanceren tussen blauwe lucht en rode lijst: Veldleeuweriken in de knel

Op de nieuwe Rode Lijst die rond deze tijd verschijnt prijken niet alleen maar zeldzaamheden als Woudaap en Duinpieper, maar ook tot voor kort als doodnormaal beschouwde soorten als Boerenzwaluw, Graspieper en...Veldleeuwerik. Ten tijde van de eerste broedvogelatlas (1973-77) was het nog de meest verbreide broedvogel in ons land. Sindsdien nam de broedpopulatie met 90% af. Na Groot-Brittannië, is de soort nu ook in Nederland op de Rode Lijst terechtgekomen. In beide landen geldt de promotie en uitvoering van een bijna industriële wijze van moderne landbouw als de belangrijkste oorzaak van neergang van Veldleeuweriken en veel andere soorten. Wat er precies speelt, en welke oplossingen kunnen worden aangedragen om het tij te keren is niet alleen een kwestie van tellen, maar vergt ook vooral een portie geduld, bijvoorbeeld om nesten te vinden en te volgen, foedgeervluchten te bekijken en het uiteindelijke broedsucces te meten. Bijdragen van een aantal provincies maakten het mogelijk in de afgelopen broedseizoenen een tipje van de sluier op te lichten, waarover elders in dit nummer wordt bericht. Dergelijk onderzoek laat zien dat met betrekkelijk weinig moeite al heel veel extra informatie is te verzamelen. Het maakt daarnaast duidelijk dat grootschalige processen zoals die zich in de landbouw hebben afgespeeld ook hele gewone soorten uiteindelijk de das omdoen. De gewone soort van nu kan over twintig jaar een kwetsbare en bedreigde soort zijn geworden! Dat laat niet alleen de Veldleeuwerik zien, maar ook Boerenzwaluw en Huismus. Rode Lijsten zijn belangrijke instrumenten om dat te signaleren, maar het verzamelen van telgegevens van alle soorten, of die nu momenteel wel of niet bedreigd zijn of een rol spelen bij de Vogelrichtlijn, is minstens zo belangrijk.

En verder in dit nummer:

- Topaantallen **Kruisbekken** in BMP 2003
- Ooie-(vaarwel)
- **Specifiek:** het broertje van de archeopterix
- **Broedt-ie nu wel of broedt-ie nu niet:** visarenden in Nederland

SOVON-Nieuws

Nieuwsbrief van SOVON Vogelonderzoek Nederland.

SOVON-Nieuws publiceert over SOVON vogeltellingen, over de vereniging, en over andere zaken betreffende vogels in Nederland.

Redactie

John van Betteray, Fred Hustings
Kees Koffijberg, Chris van Turnhout &
Peter Eekelder (Illustraties).

Overname van artikelen of illustraties
alleen in overleg.

SOVON-Nieuws wordt gedrukt op
chlorovrij papier. ISSN 1383-0635.

Lidmaatschap

Contributie 2003: minimaal € 12,-.
SOVON-leden ontvangen vier maal
per jaar SOVON-Nieuws en korting
op SOVON-uitgaven.

Ledenadministratie Jeroen van Zuylen,
zie bureau-adres SOVON.

Bestuur

Voorzitter: Hans van Dord
Secretaris: Peter Milders,
L. de Colignyalaan 115,
3062 HD Rotterdam, (010) - 4522665.
Penningmeester: Louis Dolmans
Overige bestuursleden: Rob Goldbach,
Adrie Hottinga.

Bureau

Adres SOVON, Rijksstraatweg 178,
6573 DG Beek-Ubbergen.
Tel: 024-6848111, Fax: 024-6848122,
E-mail: info@sovon.nl
Homepage: www.sovon.nl
Giro: 2905988, Rabo: 10.51.17.056.

Directeur Frank Saris
Communicatie Carolyn Vermanen
Monitoring en Inventarisaties Rob Vogel
Onderzoek en Advies Ruud Foppen

Doelstelling

SOVON Vogelonderzoek Nederland stelt
zich ten doel het coördineren, stimuleren
en publiceren van ornithologisch veld-
onderzoek ten behoeve van natuur-
bescherming, beleid en wetenschap.
De vereniging tracht dit doel te bereiken
door het organiseren van grootschalige
projecten waarin wordt samengewerkt
tussen vrijwilligers, stafmedewerkers en
andere instellingen.

Lay-out: van Groot tot Klein

Druk: Drukkerij Bloembergen Santee bv

Foto's omslag: Hans Hut en Ran Schols

Wat ons bindt!

Normaal gesproken worden we in de zomer-komkommertijd altijd gebeld over de Huismus. Want het gaat immers niet goed met deze mus. Aan ons dan de taak om voor de betreffende journalist uit te leggen hoe dat gekomen is en dat het niet overal zo is en dat de Huismus overigens vooral een cultuurvolger is: je krijgt het aantal Huismussen dat jouw cultuur verdient, niet veel derhalve, nuance dus.

Het valt mij op dat de aandacht voor de natuur aan het verschuiven is: dat het slecht gaat met bepaalde onderdelen, dat er iets uitsterft of zo, en zeker een genuanceerd verhaal over voor- en achteruitgang is niet 'vet' meer. Nee, je moet vooral collega's en bepaalde natuurbeschermingsorganisaties goed afkatten. Dan heb je kans op grote koppen in de krant. Volg maar eens de discussie over de schelpdiervisserij of het beheer met grote grazers (hap, daar gaat de laatste orchidee), om maar eens de laatste koppen te noemen. Heeft dat te maken met het feit dat er geen grote thema's meer zijn: Nederland is klaar, immers? Maken de natuurbeschermingsorganisaties zich nu vooral druk om het behouden van hun achterban (=inkomsten en draagvlak) en minder om het behoud van een zo 'oorspronkelijk' mogelijke natuur (wat is dat trouwens)?

En gaat het wel zo slecht met de natuur? Een van de artikelen in een recent nummer van ons tijdschrift Limosa kan worden gelezen – al is het artikel in wezen genuanceerder – alsof het met de achteruitgang van de Nederlandse avifauna, gezien over de afgelopen eeuw, wel mee is gevallen. Sterker nog, het positieve nieuws zou moeten overheersen, zo is de conclusie (die wij aldaar zullen proberen te nuanceren). Dus nog even en dit signaal wordt natuurlijk opgepikt ter 'rechter' zijde, waar toch al verontwaardiging overheerst dat onze economische 'voortuitgang' wordt geblokkeerd door vieze, maar wel door Brussel belangrijk gevonden beestjes. Want hoe aaibaar is de Zeggekorfslak?

Het is overigens niet alleen van deze tijd, een halve eeuw geleden werkte de natuurbescherming vanuit een prioriteitenlijstje, afkomstig van de commissie Weevers. Dat beschreef het belangrijkste, te behouden natuurschoon van ons land. Opmerkelijk is dat zeker 90% van die lijst aan gebieden nu in handen is van de grote natuurbeschermingsorganisaties. Dus toch een succesverhaal? De natuurbescherming doet er kortom verstandig aan om op een 'moderne' manier te laten zien hoe grote delen van ons land ernstig verminkt en naar inhoud aangetast zijn geraakt, zonder in cynisme af te glijden.

Als Nederland echt klaar zou zijn, zou het tijd worden voor een nieuwe doelendiscussie binnen de Nederlandse natuurbescherming: laat maar eens zien hoe het werkelijk in elkaar steekt. Gelukkig hebben we nog een overheid die schamteloos verworvenheden van meer dan 20 jaar geleden zonder enige discussie bij het oud vuil plaatst: dus Walvissen van deze wereld, Wadden en andere Waardevolle open ruimte, uw tijd komt nog! Onderwijl blijven wij gewoon meten wat er verandert.

Frank Saris

Agenda

september

(18) monitoringgebieden, telling Grauwe gans, integrale telling Wadden

oktober

(16) monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling, integrale telling Wadden

november

(12) slaapplaatstelling Halsbandparkieten, (13) monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling, integrale telling Wadden, (27) Landelijke Dag!!!

december

**(18) monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling
(15-1jan) PTT-telling**

januari

**(15) Midwintertelling, monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling,
integrale telling Wadden**

Foto: Ran Schols

De betekenis van agrarisch natuurbeheer voor broedende Veldleeuweriken

Ooit doodnormaal maar tegenwoordig heel bijzonder: de lucht gevuld met eindeloos kwinkelerende Veldleeuweriken. Toch kreeg de achteruitgang, althans in Nederland, veel minder aandacht dan die van de bekende weidevogels op stelten. Tijd om daar verandering in aan te brengen.

Onderzoek nodig

Het aantal Veldleeuweriken in Nederland is de afgelopen decennia in duizelingwekkende vaart afgenomen. Van de 500.000-750.000 territoria in 1973-77 was in 1998-2000 nog maar een tiende over. De sterk geïntensiverde Nederlandse landbouw wordt als belangrijkste oorzaak gezien. Momenteel wordt in de agrarische bedrijfsvoering geëxperimenteerd met agrarisch natuurbeheer. Dit is een verzamelaam van maatregelen die tot doel hebben de diversiteit en daarmee de kwaliteit van het boerenland als leefgebied voor tal van planten en dieren te verbeteren. In akkergebieden krijgen boeren bijvoorbeeld een vergoeding voor de aanleg van 'faunaranden' (uit productie genomen perceelranden) of het braakleggen van percelen. Dit laatste heeft in Groningen al geresulteerd in het herstel van de Grauwe Kiekendief. Ook bleek het aantal Veldleeuweriken in gebieden met meerjarige braak daar onmiddellijk toe te nemen. Sinds 2002 voert SOVON broedbiologisch onderzoek uit om de invloed van agrarisch natuurbeheer op nestsucces, jongenconditie en terreingebruik van Veldleeuweriken te kwantificeren. Vorig jaar zijn in zes gebieden zo'n 90 nesten gevolgd, verspreid over de vier provincies die het onderzoek bekostigen (Groningen, Drenthe, Flevoland en Zeeland). Daarnaast is voor de analyse gebruik gemaakt van gegevens uit het Nestkaarten-project (139 nesten).

Nestplaatskeus

Veldleeuweriken hebben een sterke voorkeur voor gewassen die kort en pollig zijn, dan wel een gesloten bedekking vormen. Daarom voldoet niet elk gewas op elk moment in het broedseizoen als nestplaats. Nesten in graan worden bijvoorbeeld vooral in april en mei gevonden. In juni, als winter tarwe en zomergerst flink zijn doorgesloegen, zijn ze als broedplaats ongeschikt geworden (figuur 1). Het percentage broedpogingen in faunaranden en braakpercelen neemt juist toe in de loop van het seizoen, en dit is vooral van belang voor de productie van tweede en derde legfels. En juist de afname van (suc-

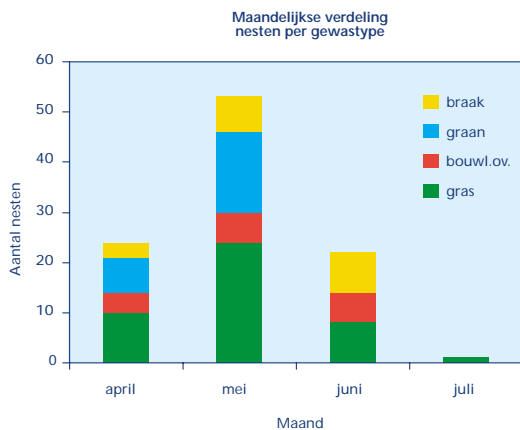
cesvolle) tweede en derde legfels blijkt in Groot-Brittannië een belangrijke factor bij de populatie-instorting te zijn. Overigens blijken braakpercelen, faunaranden en granen als nestplaats geprefereerd te worden boven andere akkerbouwgewassen en grasland.

Broedprestaties

Dat het nestsucces vooralsnog geen duidelijke verschillen tussen gewassen en provincies laat zien, kan deels te wijten zijn aan de (nog) kleine steekproef. Gemiddeld levert ongeveer een kwart van de nesten minimaal één uitgevlogen jong op, wat niet erg hoog is. Het komt overeen met cijfers uit Groot-Brittannië (ook daar sterke populatie-afname!). Opvallend was daar echter het grote verschil in nestsucces dat in verschillende gewassen werd geconstateerd: uiteenlopend van ongeveer 20% in gras- en braakland tot 40% in granen. Ook na het verlaten van het nest zijn de jongen hun leven overigens allerminst zeker. In een Duits onderzoek bleken van de 26 gezenderde en uitgevlogen jongen na tien dagen nog maar vier jongen over, door verliezen als gevolg van maaien en predatie.

Conditie jongen

Door het wegvan van de nestjongen kan een beeld worden verkregen van hun conditie, die weer afhankelijk zal zijn van het voedselaanbod in het territorium. Onderzocht is in hoeverre het gewicht verband houdt met de verdeling van gewastypen binnen het voedsel-territorium. Hierbij is uitgegaan van een vier hectare groot, cirkelvormig foerageergebied (diameter 226 meter) rondom het nest. De gewastypen zijn gecategoriseerd als 'intensief bouwland' (aardappelen, bieten, granen, etc.), 'extensief bouwland' (braak en faunarand) en 'grasland' (intensief of extensief gebruikt). De conditie van nestjongen blijkt een significante relatie te vertonen met het aandeel grasland binnen het territorium (figuur 2). De aanwezigheid van braak en faunaranden lijkt een nog positiever effect op de jongengewichten te hebben, maar dit

Figuur 1. Maandelijke verdeling van Veldleeuwerik-nesten per gewastype.

verband is nog niet statistisch hard te maken. De voorspelde gemiddelde gewichts-index bedraagt 88 in intensief bouwland, 103 in grasland en 117 in extensief bouwland (100 = gemiddeld).

Foerageerplekken

Indicaties over verschillen in voedselaanbod tussen gewassen kunnen ook worden verkregen door observaties aan voedsel zoekende oudervogels. Bij twee nesten in Groningen is daarom gekeken waar de ouders het voedsel voor hun jongen verzamelden. Hieruit komt naar voren dat faunaranden relatief vaak bezocht worden. Het ene ouderpaar bleek bijna 80% van de tijd te foerageren in de faunaranden en de braak direct rond het nest, terwijl slechts 28% van het hele voedsel-territorium uit dit habitat bestond. De percelen met wintertarwe, die 62% van het foerageergebied uitmaakten, werden slechts incidenteel bezocht. Het andere ouderpaar besteedde bijna 50% van de tijd in de wegbermen en slootkanten, terwijl minder dan 5% van het voedsel-territorium daaruit bestond. In de wintertarwe (95% van het voedsel-territorium) werd slechts 30% van de tijd naar voedsel gezocht. Aangenomen mag dus worden dat de dichtheid aan ongewervelde prooien in braak en faunaranden substantieel hoger is.

Hoe verder

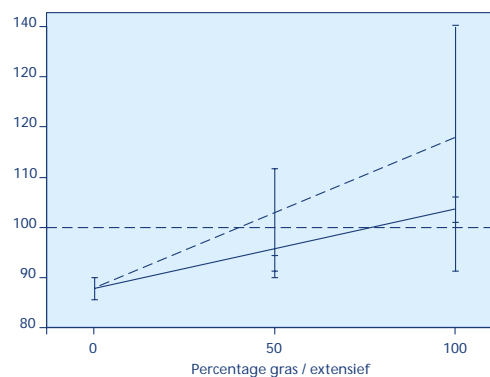
Een voorlopige beheersaanbeveling is dat voor faunaranden gekozen dient te worden voor laagblijvende grassoorten (hele broedseizoen aantrekkelijk als broedhabitat) en dat in de periode van 1 april tot 1 augustus niet gemaaid moet worden om nestverliezen te voorkomen. De komende jaren wordt het onderzoek voortgezet om de resultaten verder te onderbouwen. Hierbij zal ook de ongewervelde fauna bemonsterd gaan worden, om inzicht te krijgen in de variatie in voedselaanbod in verschillende gewassen in de loop van het seizoen. Natuurlijk zullen de door anderen ingezonden nestkaarten van Veldleeuweriken een buitengewoon welkome aanvulling vormen op onze eigen gegevens!

Meer lezen:

Ottens H.J., Willems F. & Oosterhuis R., m.m.v. Koks B. & de Boer P. 2003. Broedbiologische betekenis van agrarisch natuurbeheer voor Veldleeuweriken (*Alauda arvensis*). SOVON-onderzoeksrapport 2003/10.

Donald P.F., Evans A.D., Muirhead L.B., Buckingham D.L., Kirby W.B. & Schmitt S.I.A. 2002. Survival rates, causes of failure and productivity of Skylark nests on lowland farmland. *Ibis* 144: 652-664.

Chamberlain D.E., Vickery J.A. & Gough S. 2000. Spatial en temporal distribution of breeding Skylarks in relation to crop type in periods of population increase and decrease. *Ardea* 88: 61-73.

Figuur 2. Gewichts-indexen (gemiddelde=100) van nestjongen van Veldleeuwerik in relatie tot het percentage grasland (doorgetrokken lijn) en extensief bouwland (stippellijn) in het voedsel-territorium in 2003. Gegeven zijn voorspelde indexen en standaardfouten. Bij 0% grasland/extensief bouwland bestaat het hele voedsel-territorium uit intensief bouwland.

BMP 2003: Veel bosvogels in de plus en topaantallen Kruisbek

De zomer van 2003 is geboekstaafd als een van de warmste en droogste zomers ooit. Aan de broedvogelstand in 2003 valt dat nog niet af te lezen, want die werd grotendeels opgenomen voordat eind mei de hitte losbarstte. Eventuele effecten in vervolgjaren zullen door het Broedvogel Monitoring Project (BMP) worden vastgelegd. Een van de opvallendste gebeurtenissen in 2003 vond overigens zeer vroeg in het broedseizoen plaats, maar ook daarbij speelden hoge temperaturen een rol.

Kruisbekken vroeg en massa!

Het zat er met de duizenden overwinteraars in 2002/03 wel aan te komen, dat Kruisbekken in 2003 bij ons tot broeden zouden overgaan. Ook na eerdere invasies was dat het geval. Toen liep het door slechte timing doorgaans niet goed af. Door oplopende temperaturen eind maart en in april knappen dennenappels open, vallen de zaden eruit en hebben de Kruisbekken het nakijken (R.G. Bijlsma et al. in *Limosa* 61,1988: 1-6). Met hun speciale snavel weten ze zeer goed zaden uit kegels te frunniken, maar blijken ze onmachtig om gevallen zaden van de grond te pakken. Een massale aftocht en talrijke verlaten broedsels waren het gevolg.

In 2003 zag het er aanvankelijk gunstiger uit. De Kruisbekken waren er vroeg bij: half februari vielen de wintergroepen uiteen en werd er druk met nestmateriaal gesleept. In de eerste week van maart wemelde het lokaal van alarmerend 'tjuppende' vogels in de boomtoppen en werden ook nesten met eieren gevonden. Dat het vervolgens stiller in het bos werd, ligt voor de hand met Kruisbekken op eieren. De verwachte opleving (alarm, ouders met pas uitgevlogen jongen) bleef echter uit. Het heeft er veel van weg dat Kruisbekken domweg pech hebben gehad: door ongewoon hoge temperaturen sprongen de kegels van naaldbomen ook dit jaar te vroeg open, vroeger nog dan anders. Hiermee is wederom aangetoond dat de naaldbossen in ons land voor Kruisbekken weliswaar geschikt zijn om te broeden, maar dat er gemiddeld genomen nauwelijks nageslacht wordt geproduceerd. De ervaring in 2003 heeft tevens bevestigd dat je er als inventariseerder vroeg bij moet zijn. Degene die pas na half maart het naaldbos indooft, kwam voor Kruisbekken te laat.

In 2003 is de hoogste indexwaarde (257) vastgesteld sinds de start van het BMP. Andere goede kruisbekjaren waren 1988, 1991 en 1994 (index 127, 208 resp. 202). Extreem magere indexen (<10) werden in 1986, 1989, 1993, 1995 en 1996 vastgesteld. Met landelijk, heel grof geschat, iets van 10.000 territoria vormde 2003 één van de beste kruisbekkenjaar ooit.

Plusen en minnen in 2003

Van 84 soorten kunnen de gegevens uit 2003 goed worden vergeleken met die van zijn voorganger (19 weide- en watervogels uitgezonderd). Bij 23 soorten kwam de index minstens 10% hoger dan in 2002. Hierbij zitten soorten die het al langer goed doen zoals Grauwe Gans, Boomklever, Boomkruiper, Grote en Kleine Bonte Specht, Pimpelmees, Goudhaan (maximum in het jaar 2000 bijna geëvenaard), Blauwborst en Roodborsttapuit. Verheugend is de relatief gunstige score bij Matkop, Boerenzwaluw, Houtsnip en Ringmus, soorten die jarenlang in mineur waren. Eerste voorboden van herstel? De Tjiftjaf heeft de forse teruggang in 1998-2000 weer bijna goedge maakt, en als de voortekenen niet bedriegen is er in 2004 een verdere toename te verwachten. De Waterral bereikte in 2003 de hoogste BMP-indexwaarde ooit, ondanks voorjaarsdroogte, maar geholpen door een zachte voorafgaande winter.

Zo goed als de Kruisbek uit de bus komt, zo slecht doen Sijs en Kleine Barmsijs het. De aantallen Sijsen zijn aan sterke schommelingen onderhevig en 2003 is een van de magerste jaren uit de BMP-historie. Met de Kleine Barmsijs gaat het al sinds de start van het BMP in 1984 bergafwaarts. Vijf andere soorten laten in 2003 eveneens een afname van meer dan 10% zien, met Rietzanger en Fluiter (beiden -22%) als zwaarst getroffen. De Rietzanger zakt echter terug van de topscore in 2000-2002, terwijl de Fluiter al sinds begin jaren negentig beroerd presteert. Doet de Waterral het goed, het tegendeel is het geval met het Waterhoen. In 2003 bedroeg de afname maar liefst 17%, een verlies dat gewoonlijk alleen na strenge winters wordt geregistreerd. De populatie Spreeuwen, in 2003 met 14% weer verder afgenomen, is in twintig jaren gehalveerd. De Spreeuw steekt hierbij de Huismus (vrijwel onveranderd ten opzichte van 2002) naar de kroon. Het blijft verbazend dat twee van onze algemeenste soorten in zo'n korte tijd zo sterk zijn afgenomen.

Bij 54 broedvogelsoorten bedraagt de aantalsverandering van 2002 op 2003 minder dan

10%. Ook kleine veranderingen kunnen echter uiteindelijk resulteren in een aanzienlijke toename (voorbeeld: Vink en Zwarte Kraai) of afname (Fazant, Kneu).

Veel dank is verschuldigd aan alle tellers, die het inzicht in populatieveranderingen jaarlijks vergroten. We zijn alweer benieuwd naar de formulierenstroom van 2004.

Het BMP vormt onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) en wordt uitgevoerd in samenwerking met het CBS.

Arend van Dijk

Ooproep Klapekster

Foto's: Symen Deuzeman

In de winter komen Scandinavische Klapeksters naar West-Europa om te overwinteren. In Nederland zijn ze tussen eind september/eind april met name te vinden op heidevelden en in hoogveengebieden. Grote aantallen komen tegenwoordig niet meer voor, waarschijnlijk zijn het er maar net meer dan 100 in heel Nederland. In 2002 is gestart met een onderzoek naar overwinterende Klapeksters. In twee gebieden worden overwinterende vogels voorzien van een unieke kleurcombinatie: een deel van Veluwezoom (Gelderland) en de gehele Engbertsdijkvenen (Overijssel). Hier overwinteren in totaal c. 20 exemplaren. Tot en met april 2004 zijn hier 13 Klapeksters voorzien van kleurringen. Hoofddoel van het onderzoek is om vast te stellen in hoeverre overwinterende Klapeksters van jaar op jaar trouw zijn aan hun winterterritorium, en of ze zich gedurende het winterseizoen verplaatsen binnen terreinen, dit alles in relatie tot de voedsel-ecologie van de soort. Voor het onderzoek krijgen de vogels twee gekleurde ringen per onderpoot (kleuren: aluminium, geel, wit, blauw en rood; géén inscriptie). Een overzicht van combinaties is te vinden op www.cr-birding.be. Meldingen van ge(kleur)ringde Klapeksters zijn van harte welkom. Noteer de positionering van de ringen aan de onderpoten: linksboven/links onder, rechtsboven/rechts onder (met telescoop op 200 m zichtbaar). Vaak zullen de ringen niet goed zichtbaar zijn omdat de Klapekster 'ineengedoken' zit waardoor lichaamsveren de poten verhullen. Echter, ook meldingen van deels ontcijferde codes zijn welkom! Verder is natuurlijk de waarneemdatum en de plek (lieft zo nauwkeurig mogelijk) van belang. We hopen dat u bij het zien van een Klapekster nu extra let op ringen, zodat we meer te weten kunnen komen over deze soort.

De klapeksteronderzoekers:

Peter van den Akker, Andrea van den Berg, Symen Deuzeman, Henk Sierdsema & Berend Voslamber.

Meldingen van gekleurde Klapeksters kunnen worden gestuurd naar: Symen Deuzeman, van Galenstraat 16, 6826 RZ Arnhem (026-3646595) of per email: symen.deuzeman@sovon.nl. U ontvangt dan een overzicht van alle waarnemingen die van de vogel bekend zijn.

Landelijke Dag locatie!?

Omdat ons bij iedere evaluatie geluiden bereiken dat Nijmegen zo'n uithoek is en dat de Landelijke Dag ook eens in het westen of noorden van ons land zou moeten plaatsvinden, hebben wij sinds enige tijd op www.sovon.nl een vraag geplaatst hierover. Heeft u ook een mening, schroom dan niet om de site eens te bezoeken en een antwoord aan te klikken. Mocht u een alternatieve locatie weten, waar een grote zaal aanwezig is met voldoende ruimte eromheen voor een markt en 1000 mensen - en dat alles ook nog enigszins betaalbaar - dan zijn wij zeer geïnteresseerd. Tot nu toe prefereren veel mensen in het gezellige Nijmegen te blijven

De 2005 agenda is uit en kost leden € 14,75 (niet-leden € 16,40). Hij is te bestellen via de adresdrager van deze SOVON-Nieuws en af te halen op de Landelijke Dag (anders moeten we helaas € 5,50 porto extra berekenen).

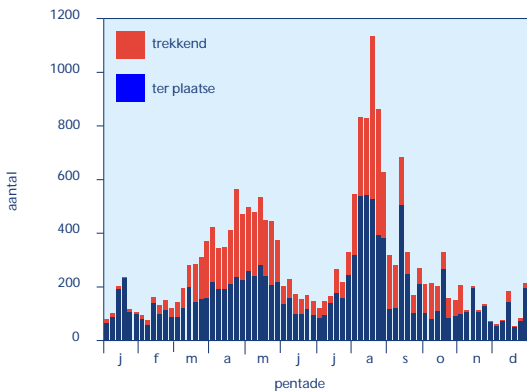
Nu een SUPER aanbieding: bij een broedvogelatlas voor € 55,- een agenda gratis.

Een (Ooie-)vaarwel

Zoals gemeld in de vorige SOVON-Nieuws is de Ooievaar sinds 1 januari 2004 geen onderdeel meer van het Bijzondere Soorten Project niet-broedvogels (BSP). De laatste jaren werden waarnemingen steeds minder doorgegeven omdat de soort plaatselijk het gehele jaar algemeen is en het "toch geen wilde vogels" zijn. Een mooi moment dus om een balans op te maken.

Foto: Ran Schols

Figuur 1. Seizoenspatroon van Ooievaar in 1989-2003. Weergegeven is het aantal vogels per maand-pentade (vijfdaagse periode).

Historie

In 1969 was het aantal broedende Ooievaarders in Nederland sterk afgenomen en startte Vogelbescherming Nederland met behulp van speciale ooievaardersstations een herintroductieprogramma. Doel was het herstel en behoud van een levensvatbare en zelfstandige populatie, met alle kenmerken van de wilde soort. Na een langzame start gingen steeds meer 'projectvogels' in en rondom de ooievaardersstations broeden, wat vooral in de jaren tachtig duidelijk werd (vgl. figuur 5). In de 15 BSP-jaren is het aantal broedparen vijfvoudigd en is inmiddels het niveau van een eeuw geleden bijna bereikt (c. 500 paren in 1913). Vrijwel alle huidige Nederlandse broedvogels zijn (nakomelingen van) vogels van het ooievaardersproject, waarvan de overgrote meerderheid (c. 85%) herkenbaar is aan een metalen ring van het Vogeltrekstation. Af en toe komen ook Ooievaarders van elders tot broeden.

Materiaal

Het BSP-bestand omvat ruim 8000 waarnemingen (21.000 vogels) uit de periode 1989-2003. Daarvan heeft 40% betrekking op overvliegende dieren (8500 vogels). Vooral over 2003 zullen nog niet alle waarnemingen zijn ingestuurd.

Seizoenspatroon

Ooievaarders worden het gehele jaar in ons land gezien (figuur 1). Tussen november en februari zijn dat vooral de projectvogels, die door bijvoeding in de buurt van de ooievaarders-

stations blijven. Op grond van BSP-materiaal gaat het jaarlijks om 130-180 individuen, ongeveer een derde van de bijna 500 vogels die in januari 2002-2004 rondom de stations overwinterden (tellingen Werkgroep Ooievaardersstelling). Af en toe worden daarbij zelfs groepen van meer dan 50 individuen gezien. Vanaf maart neemt het aantal waarnemingen duidelijk toe doordat broedvogels terugkeren uit Zuid-Europa en Afrika. Ongeveer de helft van de waarnemingen heeft nu betrekking op overtrekkende vogels (medianedatum in 1989-2002 23 april, variatie per jaar 14 april - 13 mei). Een dubbele voorjaarspiek (aankomst van eigen broedvogels en doortrek van oostelijke vogels), zoals gemeld bij een eerdere bewerking van losse waarnemingen (D.A. Jonkers in Vogeljaar, 1981) komt uit het BSP niet naar voren. In juni en begin juli verblijven de vogels nabij de broedplaatsen en is het aantal meldingen van niet-broedvogels nauwelijks groter dan in de winter. In de tweede helft van juli verlaten de jongen het nest en zwerven ze samen met hun ouders rond in de omgeving. De piek in augustus wordt, blijkens het hoge aandeel overvliegende vogels, deels gevoed door trekkers. Bovendien vormen de eigen broedvogels in de nazomer opvallende groepen (figuur 2); waarnemers zijn geneigd juist dergelijke groepen aan het BSP door te geven. Voorbeelden hiervan zijn 130 Ooievaarders op 16 augustus 1999 bij Hardenberg, 154 op 7 augustus 2002 nabij ooievaardersstation De Lokkerij bij Meppel en (mogelijk dezelfde) 130 op 11 augustus 2002

BSP Contactpersonen

Bob Woets uit Wieringerwerf heeft aangegeven contactpersoon te willen worden voor het District Noord-Holland-Noord (District 1). Bob, hartelijk welkom en veel plezier in je district!

GEZOCHT: Op dit moment is er in één district geen contactpersoon actief. Voor de Veluwe (District 11) zijn we op zoek naar iemand die de waarnemingen zou willen controleren en die het regionale aanspreekpunt van het project zou willen zijn. Lijkt dit je wat, neem dan contact op met Arjan Boele (arjan.boele@sovon.nl, 024-6848111).

bij Kampen. De wegtrek van deze groepen vindt hoofdzakelijk plaats in augustus en september, met een uitloop tot in oktober (mediane datum in 1989-2002 21 augustus, variatie per jaar 16 augustus - 11 september). Uit ringonderzoek is gebleken dat vrijwel alle in Nederland geboren Ooievaars tegenwoordig via de westelijke trekroute naar Spanje of naar Afrika trekken, en niet -zoals voorheen- dat vogels uit de noordoostelijke helft van het land de oostelijke trekroute via de Bosporus gebruiken.

Seizoenspatroon vroeger en nu

Er bestaan opvallende verschillen tussen het seizoenspatroon in de 'Atlas van de Nederlandse Vogels' (1978-83) en het BSP (1989-2003). Zo ontbrak een duidelijke najaarspiek tijdens de atlasperiode (figuur 3) en was er nog geen echte winterpopulatie. Bovendien stamden relatief veel meldingen uit het noordoosten van het land (april-september), waarschijnlijk (deels) vogels uit Noord-Duitsland. De populatie is daar tussen 1980 en 1995 afgenomen van c. 800 naar minder dan 600 paren, waarbij de sterkste achteruitgang plaatsvond in het grensgebied met Nederland. Noord-Duitse broedvogels, die normaliter de oostelijke trekroute volgen, kunnen in het voorjaar 'doorschieten' tot in Noordoost-Nederland; nog niet broedende vogels kunnen tijdens hun omzwervingen in

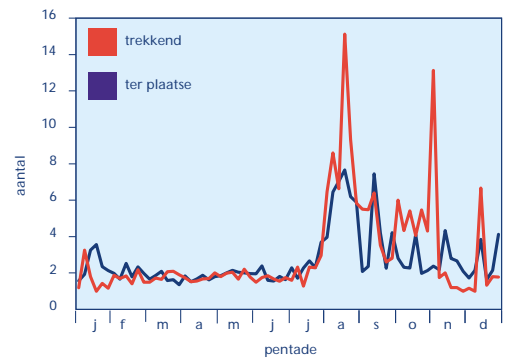
Nederland belanden, net als uitgevlogen jongen. Dat Duitse vogels ons land aandoen, blijkt ook uit aflezingen bij De Lokkerij in voor- en najaar.

Verspreiding

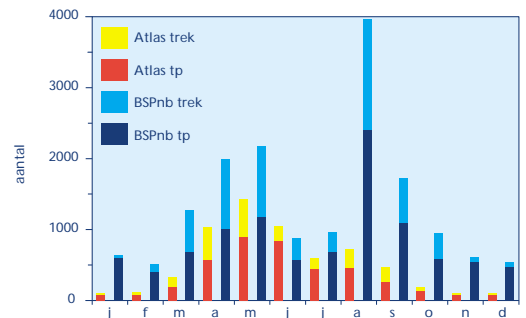
De verspreiding in het begin (1989-92) en het eind van de BSP-periode (2000-02) laat nogal grote verschillen zien (figuur 5). In de eerste periode kwamen waarnemingen uit het gehele land binnen met concentraties in de wijde omgeving van de ooievaarsstations Het Liesveld, Groot-Amers en De Lokkerij, waar stevast ook de grootste groepen werden geteld. Verder werd de soort veel gemeld uit Noord- en Zuid-Holland en langs de IJssel. In recente jaren zijn deels dezelfde concentraties herkenbaar, maar worden bijvoorbeeld meer vogels gezien in de omgeving van de Oostvaardersplassen. In het noorden van het land, en ook in delen van Noord- en Zuid-Holland lijkt de verspreiding tegenwoordig veel ijler. Dit verschil blijkt vooral in de voorjaarswaarnemingen te zitten. Omdat tegelijkertijd de eigen broedpopulatie ook in deze regio's sterk is toegenomen, zal dit vrijwel zeker een waarnemers-effect zijn. Uit regionale websites (www.lauwersmeer.com, www.avifaunagroningen.nl) blijkt immers dat Ooievaars ook in het noorden van het land nog vaak worden gezien, maar kennelijk dus niet meer worden doorgegeven aan het BSP.

Aantalontwikkeling

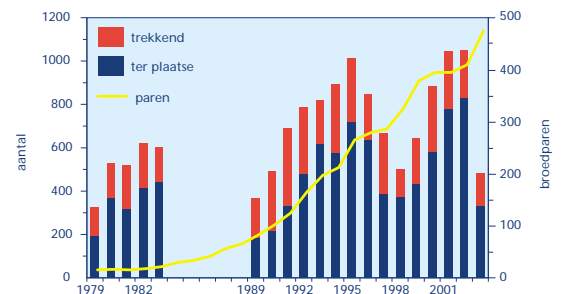
De sterke groei van de broedpopulatie in 1979-2003 komt slecht naar voren in het aantal niet-broedvogels (figuur 4). Tijdens het veldwerk voor de winter- en trekvogelatlas werden vermoedelijk vrijwel alle waarnemingen van deze (toen nog) aansprekende soort doorgegeven. Dat is tegenwoordig niet meer het geval. De groei van de populatie op grond van BSP-gegevens in 1989-2002 (aantallen 2003 nog onvolledig), van een kleine 500 naar c. 1000 individuen per jaar blijft achter bij de vervijfvoudiging van de Nederlandse broedpopulatie in deze jaren. Dankzij de inspanningen van de Werkgroep Ooievaarstelling worden jaarlijks alle broedgevallen in beeld gebracht en bovendien wordt het aantal uitgevlogen jongen geteld. Hiermee is eenvoudig de Nederlandse 'nazomerpopulatie' te berekenen. Ook hieruit blijkt dat de BSP-aantallen in juli-oktober duidelijk lager liggen dan de nazomerpopulatie. De groei van het aantal in het BSP volgt echter wel de groei van de nazomerpopulatie zoals die rondom de ooievaarsstations wordt geteld (figuur 6), alleen zijn de aantallen dus

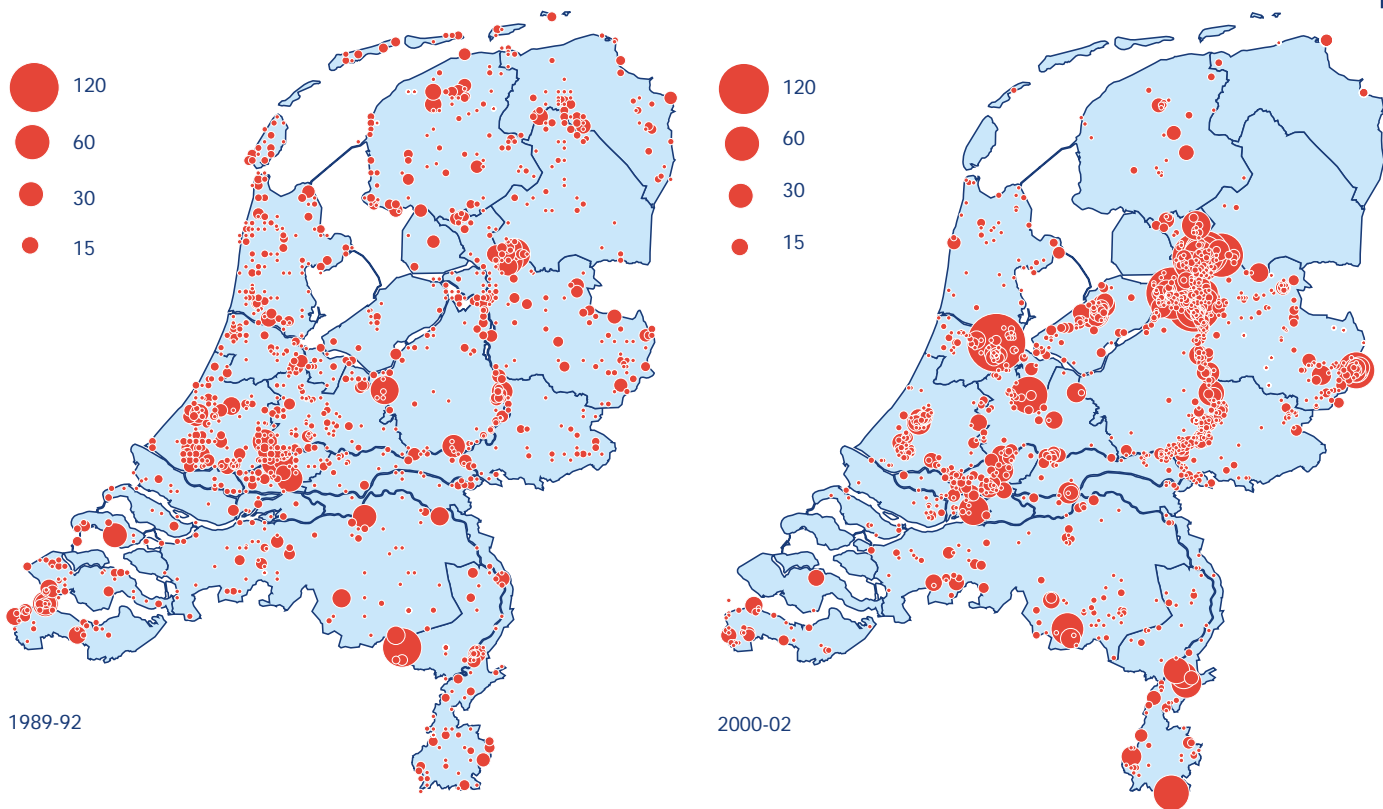
Figuur 2. Gemiddelde groeps grootte per maandpentade (vijfdaagse periode).

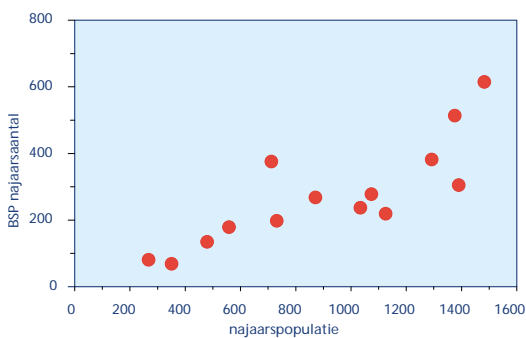
Figuur 3. Seizoenspatroon van Ooievaar in de periode van de Atlas van de Nederlandse Vogels (1979-83) en ten tijde van het BSP (1989-2003). Weergegeven is het aantal vogels per maand.

Figuur 4. Aantalontwikkeling van Ooievaar met daarin de aantallen die gemeld werden in de periode van de Atlas van de Nederlandse Vogels (1979-83) en in het BSP (1989-2003, data van 2003 nog onvolledig). Ter vergelijking is ook het aantal broedparen opgenomen.

Figuur 5. Verspreiding van Ooievaar in 1989-92 en 2000-02

Figuur 6. Najaarspopulatie van Ooievaar (aantal broedvogels en uitgevlogen jongen, Werkgroep Ooievaarstelling) in relatie tot het BSP-najaarsaantal van juli tot en met oktober.

op een beduidend lager niveau in het BSP. Gemiddeld wordt 30% van de najaarspopulatie gemeld via het BSP-project (uitersten in 1989-2002 19% in 1998 en 53% in 1994).

Tot slot

Het aantal gemelde Ooievaars blijft sinds 1996 steeds verder achter bij de aantallen die in Nederland aanwezig zijn. De animo om waarnemingen in te sturen lijkt bovendien niet alleen landelijk, maar vooral ook regionaal afgenomen. Die ontwikkeling is verklaarbaar nu er zoveel manieren zijn om waarnemingen 'publiek' te maken, maar wel jammer omdat al die losse waarnemingen op waarnemingen-sites zich slecht lenen om er landelijke uitwerkingen en analyses mee uit te voeren. Mede gezien de werkzaamheden van de Werkgroep Ooievaarstelling, waren er nog weinig redenen de soort op dit moment op de BSP-lijst te handhaven. Ruigpootbuiszard en Bonte Kraai, twee soorten die tegenwoordig juist minder worden gezien, komen ervoor in de plaats.

Met dank aan Wim van Nee en Annemieke Enters van de Werkgroep Ooievaarstelling voor aanvullende informatie over broedgevallen, uitgevlogen jongen en ringmeldingen.

Arjan Boele & Erik van Winden

SPECIFIEK... Dood

We staan er niet zo vaak bij stil, maar vele tientallen miljoenen jaren terug is het allemaal begonnen met die vogeltjes van ons. En het hield zo nu en dan ook op. Paleontoloog Anne S. Schulp (30) over jonge oude en oude moderne vogels. En over zijn Maastrichtse trots: de Krijtvoegel. "De laatste van die oude vogels voordat het doek viel. Bam."

Anne Schulp (foto: Guus van Duin)

We gingen vaak wandelen op vakantie. Als je dan leuke stenen tegenkomt of rare fossielen, is het natuurlijk aardig als je ouders kunnen uitleggen wat het is. Ze zijn beiden bioloog. Dat wordt het al snel interessant en voor je het weet krijg je een geologenhamer voor je verjaardag en begint je collectie te groeien. Ik was een jaar of negen, denk ik. Het was in elk geval een heel grote hamer, terwijl ikzelf heel klein was.

Wat waren de eerste dingen die je vond

We kwamen veel in Duitsland, in de Muschelkalk, Midden-Trias, dus pak 'm beet 250 miljoen jaar oud. Daar zitten allemaal schelpen in. Dat is wel spannend. En soms een uitstapje richting Schwäbische Alb. Daar heb je Jura, allemaal zeeafzettingen, allemaal ongewervelde dieren. Dinosaurussen vond ik toen niet zo spannend, die kon je daar niet zelf ontdekken. En fossielen zelf vinden is toch een deel van wat het leuk en boeiend maakt. Hobbymatig heb ik heel veel gedaan met die Trias-fossielen. En later veel aan voetspoortjes in de steengroeve in Winterswijk.

Een beroemde groeve

Ja, we hebben in Nederland natuurlijk maar heel weinig materiaal dat ouder is dan Tertiair, zeg maar het dinosaurustijdperk en ouder. Eigenlijk komt het alleen rond Winterswijk en hier in Limburg aan de oppervlakte. Voor de rest is het allemaal jonger spul. Dus heel vreemde beesten die in niets lijken op wat er nu rondloopt kom je in Nederland naar verhouding heel weinig tegen. Aan oervogels is er niet veel te doen. Dat spul uit Winterswijk is een beetje te oud voor

dino's en vogels. In Nederland kunnen we eigenlijk alleen in Maastricht terecht – we zitten dan aan het eind van het Krijt – en dan zijn de eerste echte vogelachtigen allang ontstaan. De eerste vogels vinden we ergens in de Jura. Halverwege het Krijt beginnen ze al aardig geslaagd te raken als vogel, maar ze hebben nog wel wat gekke dinosauruseigenschappen. Pas in het Tertiair barst het helemaal los.

Waar heb je gestudeerd?

Aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, aardwetenschappen. Een opleiding paleontologie voor vertebraten - gewervelden - bestaat niet in Nederland. Ik ben in mijn tweede jaar bij een opgraving van dinosaurussen aan de slag geweest. Ja, en dan komt de interesse voor dino's en andere gekke beesten wel opzetten. Op mijn afstudeerpapier staat aardwetenschappen, maar ik heb in het buitenland voor een deel de verdere specialisatie in de vertebraten-paleontologie gedaan.

Je werkt in het Natuurhistorisch Museum Maastricht

Als conservator van de paleontologie van gewervelde dieren. Voor 50 procent, daarnaast ben ik met mijn promotie bezig. En ik ben freelance wetenschapsjournalist. Meest voor Natuurwetenschap en Techniek, en voor De Telegraaf. Als museum heb je drie verantwoordelijkheden. Er is de pure bewaarfunctie. En je hebt de tentoonstellingsfunctie. Maar je hebt ook een onderzoeksfunctie. Onderzoek zorgt ervoor dat je een collectie beter begrijpt en tentoonstellingen actueel, leuk en spannend houdt. Hier in Maastricht houden de conservatoren zich ook bezig met onderzoek.

Reconstructie van de Krijtvoegel, ontdekt op 27 november 1999 in de CBR-Romontbos-groeve, vlak over de grens bij Maastricht. Alleen de roodgekleurde botten werden gevonden.

Tijdschaal, in de officiële kleuren

Hoeveel vertebratenpaleontologen zijn er in Nederland?

Hier naast mijzelf John Jagt. Verder Eric Mulder in Natura Docet in Denekamp, die hier gastmedewerker is. Ze hebben daar ook wat Maastrichts materiaal in de collectie. In Naturalis in Leiden zit voor de gewervelden John de Vos. En in Rotterdam hebben ze al die mammoeten uit de Noordzee. Totaal nog geen tien man. En verder is er een aantal enthousiaste amateurs, met wie we vruchtbaar samenwerken.

Jullie pronkstuk is NHMM/RD 271, de Krijtvoegel

Hij is gevonden door Rudi Dortangs, een van de zeer serieuze amateurs. In het museum krijgt een vondst een registratienummer met de initialen van de ontdekker. Dortangs heeft ook de nieuwe Mosasaurus 'Bèr' gevonden in de Encl-groeve. De Krijtvoegel is de enige en eerste die gevonden is. Er werd voor het eerst een redelijk compleet vogelfossiel gevonden. Er is alleen nog een scherfje van mogelijk een vergelijkbare soort gevonden, maar we moeten wachten op buitenlandse expertise.

Jullie schreven in een artikel dat RD 271 de jongste niet-moderne vogel is. Waarom niet de oudste moderne?

Vogels stammen van de vleesetende dinosaurussen af en dit is de laatste met echte dinosaurustandjes. De enige recente vogel met tandjes is Donald Duck. Als die boos is en gromt, zie je opeens een gebit achterin die eendensnavel. Maar de laatste vogels met tanden waar ik weet van heb, zijn die uit het late Krijt. De Krijtvoegel heeft een bek als een mini-allosaurus, met allemaal van die nare gepunte en kromme tandjes. En hij heeft een echte staart, net als Archaeopteryx. Niet zo'n rottig stompje zoals de moderne vogels hebben, dat is net zo'n weinig geslaagde staart als bij ons mensen. Nee, deze heeft echt een reptielenstaart en dinosaurustandjes. In onze reconstructie heeft hij overigens zes staartwervels.

Weten jullie zeker dat hij gevlogen heeft?

Ja, dit beest vloog absoluut. Het is überhaupt de eerste oervogel die in Nederland gevonden is. De botten zijn hol, alles is licht en stevig. Zoals Airbus voor de nieuwe 380 het zogeheten Glare-materiaal gebruikt, een heel hippe sandwichconstructie van aluminium en kunsthar.

Superlicht en supersterk. Maar ook plaatmaterialen met holle honingraatstructuren kom je in de vliegtuigbouw tegen. Eigenlijk zitten al die trucs ook al in zo'n vogelskelet. Bot is in bepaalde opzichten steviger dan beton. Een slimme mix van elasticiteit en stevigheid.

Maar er zijn geen veerafdrukken

Die hopen we wel te vinden natuurlijk. Maar de kalksteen hier is totaal belazerd voor het bewaard blijven van veren. Daar heb je van die platte lithografische kalksteen voor nodig, waarin details prachtig te zien zijn. Ik zou me kunnen voorstellen dat in het gesteente in Winterswijk veren bewaard zouden kunnen blijven. Maar ja, je zit daar in de vroege Trias, een kleine 250 miljoen jaar geleden. En Archaeopteryx komt pas daarboven, in de Jura, tevoorschijn. Het zit er in Nederland niet in, behalve misschien als je mijnbouw op kilometers diepte gaat uitvoeren. Nou, dan kan je net zo goed gaan zoeken in gesteentelagen die net zo oud zijn en een eindje verderop in het buitenland gewoon aan de oppervlakte komen.

Wat is er naast NHMM/RD 271?

Ik ben nu druk bezig met NHMM2003-141, een gekke mosasaurus met botte tandjes. Die is heel zeldzaam. We hebben twee stukjes kaak gevonden en een stuk of twaalf tandjes. We snappen niet zo goed wat dat beest vrat, dus ik heb dat gebit de afgelopen tijd maar eens nagebouwd en gekeken wat voor voer je met die rare tandjes kan eten. Experimentele paleontologie. Die beesten gaan voortdurend door met tanden wisselen, dus na zo'n anderhalf jaar groeit er gewoon weer een nieuwe tand uit. Niet zoals bij een knaagdier, waarbij een tand telkens doorgroeit. Nee, er valt er één uit en er komt een nieuwe voor in de plaats. En ik ben bezig met een of andere akelige ontsteking die een deel van de botten in de kaak van een andere mosasaurus heeft weggevreten. Het zijn deels oude vondsten, maar dat bottetandenmosasaurusje is vrij nieuw.

Een mosasaurusje?

Hij is 2,5 à 3 meter lang. Een beetje normale zit in de 6 tot 12-meterrange, maar je hebt ook exemplaren van 18 meter. Er zit één beest uit deze omgeving in de collectie waarvan een heel uitbundige wetenschapper wel eens geroepen heeft dat ie 17,6 meter kon worden. Maar het is een sommetje gebaseerd op een klein stukje kaak.

Is Archaeopteryx nog steeds de oudste vogel?

Dat ligt er aan wanneer je iets vogel gaat noemen. In Scientific American stond laatst een aardig overzichtartikel met een stamboom. Daarin zie je hier nog allemaal van die gore vleesetende dinosaurussen, nare allosaurussen en zo. Compsognathus is al een heel behendig beestje, maar heeft nog geen veren. Tyrannosaurus rex komt al meer in de richting. Bij de groep met grote pluimen op hun kop gaat het echt loos. Je zou kunnen zeggen dat bepaalde dinosaurussen al veren hadden. Voor isolatie of communicatie, om op te vallen. Ze zijn zich heus niet gaan ontwikkelen met het idee vooraf dat er mee gevlogen moest gaan worden. Een soort als de Velociraptor kreeg de bijnaam 'de Franse poedel', vanwege alle pluimen en haartjes die hij in een reconstructie in het museum in New York gekregen had. Allemaal versiersels. Spectaculair zijn vooral de nieuwe vogelfossielen uit China van de afgelopen 15 jaar. Die geven een veel beter idee van hoe de vogels er uitzagen.

Zaten die voor Archaeopteryx?

Nee, meer eraan. Het waren vergeleken met de huidige vogels tamelijk belazerde vliegers. Maar Archaeopteryx kon wel echt van de grond loskomen. Een modernere oegend Chinees vogeltje is Confuciusornis. En niet lang daarna krijg je de groep van de Euornithes, de moderne vogels. Onze Krijtvoegel zit in het allerlaatste takje van de oervogels, vlak voor ze hun tanden kwijtraaken. Het skelet heeft al een groot aantal karakteristiekeken van moderne vogels, de vorm van het opperarmbeen bijvoorbeeld.

Hoeveel weten we eigenlijk?

We hebben te weinig expertise in huis. Dat ik voor deze serie 'Specifiek' word ondervraagd, het is een beetje als éénoog in het land der blinden. Ik ga me haast ongemakkelijk voelen, want juist anderen zijn de experts. We hebben er zo weinig in Nederland, dus neem je contact op met een buitenlands expert, bijvoorbeeld de onderzoeker Gareth Dyke. Die is uit New York overgekomen om de Krijtvoegel te komen bekijken. Hij staat als eerste auteur bij ons artikel over de vondst.

Werd de vogel aan zee gevonden?

De kust lag op ongeveer 25 à 50 kilometer afstand van hier, richting Aken. De rest van Nederland lag nagenoeg onder water.

voor meer informatie:

<http://www.nhmmaastricht.nl/nederlands/exposities/krijtvoegel/index.htm>

We hebben hier in Maastricht toevallig afzettingen die in een niet al te diepe tropische zee gevormd zijn. Over het algemeen kom je daar zeebeesten in tegen. We hebben een paar resten van landdieren, dinosaurïers, waarvan de kadavers via de rivier in zee terecht zijn gekomen. Maar het mag geen naam hebben, een paar botjes.

Wat was de spanwijdte van de Krijtvoegel?

Ongeveer 1,2 meter. En hij lijkt op een Reuzenster. Of ze in kolonies broedden? Dan zouden we daar nesten van moeten vinden, en die fossiliseren heel slecht. We kennen nesten van beesten die langs oevers of aan de voet van een instabiel duin gebieden broedden, waar afzetting plaatsvond. Van dieren die bovenin in een boom wonen, vind je nooit nesten.

RD 271 is eigenlijk een Belg hè?

Ja, hij is in België gevonden. In de regio. In het Maastrichtse Krijt, waarnaar wereldwijd zelfs het laatste deel van het Krijt-tijdperk is genoemd: het Maastrichtien. Dat beslaat 5,9 miljoen jaar. De Krijtvoegel is daverend uniek. Het is de laatste van die oude vogels voordat het doek viel. Bam.

Geen boze burenen?

Nee. Het skelet is door een privé-verzamelaar gevonden. Ze hebben daar geen wetgeving over. De Belgen die net over de grens wonen, doen hier ook hun boodschappen. Die grens, daar lig ik niet wakker van. Daar ligt niemand wakker van. Het enige verschil is dat er aan de andere kant andere nummerborden zijn. Wij zijn hier het regionale museum, en het Krijt gaat hier een klein beetje de grens over. En ja, als een verzamelaar het aan het museum in Brussel geeft, dan komt het in Brussel. Er zijn daar ook heel veel fossielen uit de Nederlandse kant van de Sint Pietersberg terechtgekomen. We hebben een prima verstandhouding met ze.

Kan je wat oude moderne soorten noemen?

Nee, dat is allemaal veel te modern. Je moet een beetje afbakenen. De echt goed bewaarde vogels kom je pas weer tegen bij archeologische opgravingen. En als je het woord archeologie in de mond neemt, wordt het natuurlijk al hartstikke jong. Dat zijn de laatste paar duizend jaar. Daar weet ik niks van.

Hoeveel vogelsoorten vlogen er in die tijd rond?

Er was genoeg te vreten. Het was lekker warm. Een ondiepe zee, een kalkplatform. Dan kan je gaan vergelijken met het huidige ecosysteem. Er zijn wat vuistregels voor. Alleen was een deel van hun leefgebied ook al ingenomen door pterosauriers, van die grote vliegende reptielen. Vogels zijn ook vliegende reptielen, maar de 'echte' vliegende reptielen waren die bizarre beesten met kammen op hun kop, en een vlieghuid in plaats van veren.

Wat zou jij het liefst ontdekken?

Het lijkt mij heel erg spannend als we hier een groot vliegend reptiel tegenkwamen of, en dat maakt het dus nog zeldzamer, een compleet skelet van een dinosauriër. Zo'n beest dat als kadaver hier in Limburg de zee is ingespoeld en gefossiliseerd. Maar het skelet van een mini-mosasauros zou natuurlijk helemaal geweldig zijn.

Waarom zijn die oude vogels precies uitgestorven?

Door die meteoroorinslag. Zeker driekwart van alle soorten legde het loodje. Alleen beesten die goed overweg konden met nare tijden, bijvoorbeeld door een verminderd metabolisme, overleefden het. Kleine zoogdieren die niet afhankelijk waren van de primaire productie, maar door konden leven op wormen en zaden. Vaak waren het nachtdieren. Het is zo lang donker geweest. Voldoende om de fotosynthese een tijd lam te leggen. Al die plantenetende dino's kwamen erdoor in de problemen. De vleesetende hadden een tijdje een dol feest vanwege alle kadavers, maar na een tijdje was dat feest voorbij. Ook al die algjes in zee hielden op met fotosynthese.

Kijk je wel eens naar recente vogels of zijn die taboe?

Nee, niet taboe, maar ik ben geen echte vogelaar, en al helemaal geen twitcher. Ik heb wel een kijkertje, dat in geologen-jargon trouwens een 'Swiss hammer' heet: luie geologen hebben er eentje bij zich als ze geen zin hebben om tegen een berg op te lopen om te kijken wat voor gesteente het is. Dan kijken ze met hun 'Zwitserse hamer' of er iets boeiends te zien is. Vogelkadavers zijn wel erg interessant, die gaan altijd op de foto. Hoe lelijker het skelet uit elkaar ligt, des te mooier. Daarmee kan je laten zien hoe makkelijk ze kapotgaan, en hoe slecht ze fossiliseren.

Hoe erg is uitsterven?

Uitsterven is heel gewoon. Het is heel naar voor de betrokken soort. Maar uitsterven geeft ook weer ruimte voor nieuwe soorten. Als de dinosaurussen niet waren uitgestorven, hadden de zoogdieren ook niet alle ruimte gekregen om te worden wat ze zijn. Wij mensen zijn wel driftig aan het helpen en dat heeft natuurlijk ook te maken met de eetbaarheid, of met hun potentieverhogende eigenschappen. Als je met meer afstandelijkheid naar die stomme neushoorns kijkt, zie je dat ze een slechte aanpassing hebben, omdat ze een piemelvormig ding op hun neus dragen. En daar worden Chinezen heel opgewonden van. De kip daarentegen heeft het goed bekeken: die is eetbaar, uiterst hanteerbaar en er komen nog eieren uit ook. Die worden dus gekweekt en gevoerd. Als ze ziek worden krijgen ze middelgjes. Sterker, ze mogen niet eens meer ziek worden. Aan de andere kant kan je ook roepen dat je neushoorns erg leuk vindt en dat het jammer zou zijn als ze er niet meer waren. Dat vind ik ook wel. Ik geloof niet dat het veel uitmaakt of een soort uitgestorven is, of een beetje uitgestorven. De Dodo deed het prima totdat er iets anders op zijn eiland terecht kwam. En het was hard schrikken voor Zuid-Amerika toen er opeens een landbrug met Noord-Amerika ontstond. Kwamen er plots allemaal vieze beesten binnen. En even later ook nog eens mensen met speren. Ik stoor me altijd aan de verhalen over die indianen die zo in harmonie met de natuur leefden. Moet je eens kijken wat de eerste mensen die via de Beringstraat naar Noord-Amerika overstaken hebben uitgesproken. Ze waren in elk geval niet erg goed voor de biodiversiteit. Ik geloof dat de toespraak in 'Silent Spring' helemaal bedacht is. Volkomen nep. Ach, ik ben geneigd om uitsterven altijd een beetje te relativiseren. Aan de andere kant, er zijn wel allerlei heel mooie reptielen. Die moesten maar niet uitsterven.

Visarend-perikelen in de Noordelijke Randmeren in voorjaar 2004

In 2002 werd in de Oostvaardersplassen het eerste geval van nestbouw door Visarenden in Nederland gedocumenteerd. Het zelfgebouwde nest in een wilg, waarin geen eieren werden gelegd, overleefde de storm van 27 oktober 2002 niet. In het vroege voorjaar van 2003 plaatste Staatsbosbeheer vier kunstnesten in de Oostvaardersplassen en twee in de IJsselmonding. In het laatstgenoemde gebied werden afgelopen voorjaar opmerkelijke waarnemingen verricht.

De Noordelijke Randmeren zijn aantrekkelijk voor Visarenden op trek. In het voorjaar worden pleisteraars waargenomen van half april tot en met eind mei. De laatste jaren zijn overzomeraars niet ongewoon. Zo werd in 2001 melding gemaakt van een 'verdacht' en baltsend paar. Afgelopen broedseizoen werden waarnemingen verricht die tot de nodige zoekacties hebben geleid bij medewerkers van Staatsbosbeheer en SOVON.

Waarnemingen vanaf eind mei 2004

Op 27 mei vliegt een Visarend met prooi vanuit Polder Oosterwolde richting Drontermeer. Later in de middag worden hier twee rondvliegende Visarenden gezien, beide adulte vogels, die na drie kwartier verdwijnen in noordelijke richting. Vermoedelijk een paartje: het mannetje kleiner en ranker en het vrouwtje met een veel bredere borstband. Op 8 juni wordt het paar op dezelfde plek teruggezien. De man is opmerkelijk hoog in de lucht aan het jagen en vliegt na een geslaagde duik richting één van de aanwezige eilanden. Hier zit in de top van een dode wilg een tweede Visarend, die als vrouw wordt gedetermineerd. De man vliegt met prooi rechtstreeks op de vrouw af, maar eventuele prooiovergave mislukt door toedoen van een territoriale Havik. De man vliegt daarna met prooi in noordwestelijke richting weg. Daarop wordt besloten de drie eilanden in het Drontermeer op 10 juni volledig uit te kammen. Gezien de ervaringen in de Oostvaardersplassen lijken de opstanden van (dode) wilg, zwarte els en populier ideaal als nestplaats. Afgezien van een drietal nesten van Haviken wordt er echter niets gevonden. De Visarenden zelf worden niet gezien.

Op 21 juni een serieuze vervolgwarneming, nu echter in de IJsselmonding, ongeveer 10 km noordelijker. Een adulte ruiende Visarend vliegt met prooi in rechte lijn naar het Roggebotzand en valt hier loodrecht naar beneden, het bos in. In deze boswachterij in Oostelijk Flevoland is, naast een kunstnest, heel wat geschikt ogend oud populierenbos aanwezig. Zou hier dan een nest zitten? Er

wordt besloten om de volgende middag te posten op de dijk tussen bos en Randmeren, precies in de lijn waarop de Visarend met prooi vloog. Immers, het voedsel wordt gewoonlijk na de vangst direct door het mannetje naar het nest gebracht, dus wellicht kan een voedselvlucht uitkomst bieden over de mogelijke broedlocatie. Helaas wordt er op die middag niets gezien, net als op de daaropvolgende dag. Vervolgens worden de meest geschikt lijkende vakken in het noordelijke Roggebotzand uitgekamd, in de hoop wat te horen. Bij benadering van het nest en bij contact tussen de partners worden namelijk fluitende en huilende schreeuwen ten gehore gebracht. De zoekacties leveren echter niets op.

Vervolgens wordt een Visarend waargenomen in het Drontermeer op 2 juli. De vogel, zittend met een vis in de top van een dode wilg, wordt langdurig gevolgd, maar de verwachte voedselvlucht vindt niet plaats: na een uur zit de vogel, etend van de vis, nog steeds in dezelfde wilg, zonder enige drang om weg te vliegen. Eenzelfde soort waarneming wordt gedaan op 8 juli in dezelfde boom. Op 22 juli vliegt tegen de avondschemering wederom een Visarend vanuit de IJsselmonding in rechte lijn naar de noordpunt van het Roggebotzand, om aldaar in te vallen. Dit deelgebied wordt tot de laatste week van juli afgestruind in de hoop het opvallende bedelen van de jongen te horen. Echter, zonder resultaat. In deze periode lijken de eerste trekkers het gebied te hebben bereikt, getuige drie adulte vogels in de IJsselmonding op 28 juli.

Conclusie

Het is niet aannemelijk dat Visarenden daadwerkelijk hebben gebroed in de Noordelijke Randmeren of aangrenzende boswachterijen. Hoewel we zo'n 35 dagen aan broedvogeltelwerk en/of zoekacties besteed hebben, ontbreken een aantal belangrijke waarnemingen. Ten eerste zijn geen vocale activiteiten waargenomen, zoals tijdens de balts van het mannetje, bij copulaties, benadering van de nestlocatie of in de jongenfase

gebruikelijk is. Bij de nestvondst in de Oostvaardersplassen bleek dat zeker vijf jaar daarvoor al een toename in vocale activiteit was geconstateerd. Ten tweede ontbreken frequente interacties tussen Visarenden die op paarvorming kunnen duiden, net als waarnemingen van vogels met takken. Tot slot heeft gericht zoekwerk op plekken met prooidragende en invallende vogels geen nest opgeleverd. De waarnemingen zijn echter meer dan de moeite van het volgen waard. Langlevende vogels als Visarenden 'nemen de tijd' om nieuwe broedgebieden te koloniseren, een ontwikkeling die zich op meerdere plaatsen in Nederland lijkt voor te doen. Wij blijven de ontwikkelingen in de Noordelijke Randmeren op de voet volgen!

Symen Deuzeman

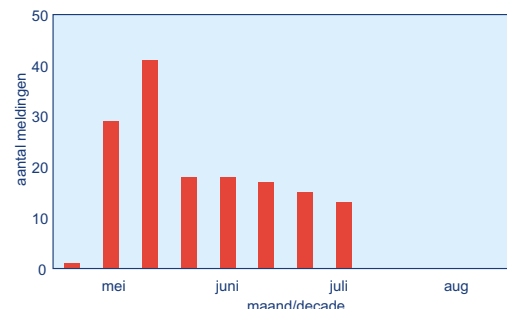
Met dank aan Frank de Roder en Egbert van Wijhe (Staatsbosbeheer Directie Oost) voor de gezamenlijke speuracties naar Visarenden en aan Ruud Foppen.

Kwartelkoningen in een dal

Voorspelbaar zijn Kwartelkoningen nooit geweest, maar dat er na de serie van acht jaren met grotere aantallen ineens zo'n daljaar als deze zomer zou volgen, was voor iedereen een verrassing. Op grond van gegevens die half juli beschikbaar waren, schatten we het aantal territoria voor 2004 op 115. Dat is nog altijd het dubbele van dat in de magere eerste helft van de jaren negentig, maar betekent een afname van liefst 70% ten opzichte van de gemiddelde populatie in 1997-2003. De afname in akkergebieden (Groningen, Flevoland) lijkt zelfs nog sterker. Vooral in Flevoland was dat zuur, omdat er dit jaar voor het eerst samen met de Provincie en Landschapsbeheer Flevoland een beschermingscampagne was opgestart. In de aanloop naar de eerste landelijke simultaan telling op 28/29 mei leek aanvankelijk alles normaal. Vanaf 9 mei (Nieuwkoopse Plassen) nam het aantal roepende mannetjes toe. Echter, na de telling eind mei bleven nieuwe vestigingen grotendeels uit, terwijl normaal gesproken de grootste aantallen in de eerste helft van juni arriveren. Het verloop van de waarnemingen die we digitaal via www.kwartelkoning.nl ontvingen, laat dat goed zien (figuur 1). Nieuwe vestigingen kwamen voor tot half juli, maar hadden betrekking op kleine aantallen. Dat late vestigingen, net als in voorgaande jaren, vooral in Drenthe en Groningen plaatsvonden,

weerspiegelt waarschijnlijk de in de loop van de zomer beschikbare habitat. Voor de meeste vogels in grasland konden afspraken worden gemaakt om uitmaaien te voorkomen. In akkers was de situatie bijzonder ongunstig omdat de meeste vestigingen plaatsvonden in luzerne, waar uitstel van oogstdata vaak niet mogelijk is.

Op grote schaal werd gesproken van een slecht kwartelkoningenjaar, van Noorwegen in het noorden tot Slovenië in het zuidoosten. In Zweden werd, net als bij ons, extreem late aankomst vastgesteld. Dat kan wijzen op afwijkende omstandigheden tijdens de trek of overwintering. Uit de wintergebieden in Oost-Afrika komen meldingen over extreme droogte, leidend tot o.a. een opvallend aantal waarnemingen in Zuid-Afrika, aan de uiterste zuidgrens van het winterareaal. Kwartelkoningen volgen in Afrika de natte tijd en ontwijken op die manier gebieden met dorre vegetaties. Het uitblijven van regens kan dus van invloed zijn geweest op de winteroverleving. Saillant detail in dit verhaal is, dat in Frankrijk (stabiele aantallen), Ierland (lichte toename) en Schotland (lichte toename) er in het geheel geen sprake was van een slap jaar. Wellicht houden die vogels er andere trekwegen op na (zuidwestelijk, in plaats van zuidoostelijk zoals in de rest van Europa?), of andere overwinteringsgebieden. Met een handvol ring-

Figuur 1. Aantal roepende Kwartelkoningen per decade, gemeld via de speciale kwartelkoning site: www.kwartelkoning.nl.

meldingen uit Afrika staan we echter met de mond vol tanden. Het is duidelijk dat Kwartelkoningen niet alleen tijdens het broedseizoen, maar ook daarbuiten nog veel geheimen moeten prijsgeven voordat we begrijpen welke factoren een scherpe afname zoals in dit jaar veroorzaken.

Kees Koffijberg & Jan Schoppers

Themabijeenkomst “Prooi-predator interacties bij vogels” op 23 en 24 oktober 2004 te Texel

De wederkerige relatie tussen roofvogels en hun prooidieren staat deze dag centraal. Dat betekent dat niet alleen besproken wordt hoe roofvogels aan de kost komen, maar ook hoe prooidieren hun leven aanpassen aan de aanwezigheid van roofvijanden. Bijzondere gast is Will Cresswell, een coryfee op het gebied van het onderzoek naar anti-predator gedrag van steltlopers en zangvogels. Andere lezinghouders zijn o.a. Jan van Diermen (zenderonderzoek bij Sperwers), Peter van Geneijgen (nachtjagende Slechtvalken), Rob Bijlsma (effecten van prooi-aanbod op broedbiologie van Havik), Fred Koning (Bosuilen en hun vijanden) en Piet van den Hout (aanpassingen van steltlopers aan predatierisico's). Wij zijn te gast bij het Nederlands

Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ), Landsdiep 4, 't Horntje, Texel. Op zondagochtend 24 oktober zal op Texel een excursie plaatsvinden.

Routebeschrijving: Op elk half uur vertrekt vanaf Den Helder een boot (duur overtocht 20 minuten). De overtocht van Texel naar Den Helder is op elk heel uur. Vanaf het NS Station Den Helder vertrekt een rechtstreekse bus naar de boot (lijn 33, achterste platform).

Het NIOZ bevindt zich op loopafstand van waar de veerboot naar Texel aanmeert. Het gebouw is vanaf de boot zichtbaar en bereikbaar door de hoger gelegen dijk (Zuiderhaaks) – dus niet de route langs het water! –

oostwaarts (naar rechts) te volgen. Rechts naar beneden bevindt zich de hoofdingang.

Aanmelden:

U kunt zich aanmelden bij de secretaris van de NOU, Piet van den Hout. Liefst via email (hout@nioz.nl), maar een telefoontje (06-53 548 276) of een briefje (naar Burg Suijsstraat 65, 5037 MC Tilburg) kan natuurlijk ook. Geef aan of u: (1) deelneemt aan de zondagexcursie, (2) in De Potvis wilt overnachten (het logeercomplex nabij het NIOZ, beperkte ruimte!), (3) aan de zaterdagavondmaaltijd wilt deelnemen. Als u uitsluitend de lezingen bezoekt is aanmelding niet nodig. Hopelijk zien we u op 23 oktober!

Recent verschenen

Begin juli kwam deel 2 in de serie Leiden Lekker Wild uit: Turkse tortels en Spaanse ruiters. Planten en dieren in Leidse parken, net als deel 1 geschreven door Jasper Groos en uitgegeven door de dienst Milieu en Beheer van de Gemeente Leiden. Deel 1 legt uit welke typen stadsnatuur in Leiden voorkomen en het nieuwe deel beschrijft de rijkdom aan planten en dieren in de Leidse stadsparken. De deeltjes zijn rijkelijk met foto's geïllustreerd en van een aantal diergroepen zijn inventarisatieresultaten in overzichtelijke tabellen weergegeven.

Deel 1 (ISBN 90-807961-1-15, 84 pag.) en

deel twee (ISBN 90-807961-2-3, 104 pag.)

kosten beide € 5,- en zijn overal in Leiden

te verkrijgen, dan wel te bestellen via

071-5167622 of J.van.Ruiten@leiden.nl.

Vogellogboekje

Frans Buissink, u kent hem wel, heeft bij uitgeverij Tirion het Vogellogboekje nieuw leven ingeblazen. Het logboekje is een combinatie van een almanak en notitieboekje, en door pentekeningen van ons aller Elwin van der Kolk tot een fraai geheel geworden.

Het Vogellogboek kost € 7,98

(ISBN 90-5210-571-5).

Ook bij Tirion: de *Nieuwe Zakgids Vogels* van Peter Hayman (illustraties) en Rob Hume (teksten); een herziene en uitgebreide editie van het boekje *Vogels*. Met kleurenillustraties worden 430 soorten Europese broedvogels, doortrekkers en dwaalgasten zowel in vlucht als in rust afgebeeld.

De prijs is € 14,98 (ISBN 90-5210-534-0).

Het paarse landschap

Een spruit van de KNNV, dit keer in samenwerking met Natuurpunt België over de Europese heide. Een verhaal over de opkomst en ondergang van ons gemeenschappelijke natuur- en cultuurerfgoed en over mogelijkheden om anno 2004 dit bijzondere landschap opnieuw een toekomst te geven.

Auteur Svein Haaland vulde 172 full-colour pagina's, die voor € 19,95 te verkrijgen zijn (ISBN 90 5011 187 4).

De kiekendieven van het Oldambt

Is zowel de naam van een expositie alsook het nieuwste boek van Erik van Ommen. De expositie is te zien in galerie de Groninger Kroon te Finsterwolde van 17 oktober tot en met 9 januari 2005. Veel van de geëxposeerde werken zijn ook terug te vinden in het boek dat door de KNNV is uitgegeven en waarvoor Koos Dijksterhuis de tekst schreef.

In 2003 is Erik van Ommen achter de Grauwe Kiekendief aan gegaan. Tot in Gambia aan toe bezocht hij de broed-, trek- en overwinteringsgebieden van deze zeldzame roofvogel. Meer dan 300 olieverfschilderijen, aquarellen, etsen en tekeningen waren het resultaat.

De kiekendieven van het Oldambt verschijnt half oktober (ISBN 90-5011-190-4) en gaat € 24,95 kosten (ledenprijs KNNV € 21,95).

Voor mensen met een kiekendievenhart is er een speciaal arrangement waarbij u twee nachten op het landgoed Ekenstein in Appingedam verblijft (met tweemaal viergangen diner en ontbijt), het boek *Kiekendieven van het Oldambt* gesigeneerd door schrijver en kunstenaar krijgt alsmede toegang tot de expositie en toegang tot Museum Stad Appingedam.

Dit moois kan u ten deel worden in de periode van 17 oktober tot 30 december voor € 137,50. Boeken via www.ekenstein.com of 0596-628528.

Vogels rondom ons huis

De DVD-versie van de al eerder bij Plomp Digital Video verschenen video behandelt 63 vogelsoorten die met meer of minder geluk rond uw huis aan te treffen zijn. Naast beelden natuurlijk ook vogelgeluiden en deskundig commentaar. Het mooie aan zo'n DVD is dat je bijv. ondertiteling aan kunt zetten onder mindere gehoorsomstandigheden, en makkelijk door het aanbod heen kunt bladeren. Minpuntje is hierbij dat de vogeltjes Titel 13 heten i.p.v. Groene Specht.

De DVD is te bestellen door € 27,95 over te maken op rekening 3363.57.869 t.n.v. Plomp Digital Video te Linschoten onder vermelding van DVD003 en uw naam en adres.

Beschermde planten en dieren in Zuid-Holland

De Provincie Zuid-Holland heeft deze brochure met als ondertitel *De verspreiding van de Europese Habitatrichtlijnsoorten in kaart*, het licht laten zien om te voorkomen dat ruimtelijke ingrepen met beschermde soorten in aanvaring komen. Van vleermuizen, amfibieën, kikkers, libellen en een aantal plantensoorten worden informatie en verspreidingskaarten gepresenteerd.

Bij mevr. Van Walraven op telefoonnummer 070-4417373 zijn mogelijk nog exemplaren verkrijgbaar.

Stichting Wólka

Postbus 483
6700 AL Wageningen
Tel: 0317-415205
Fax: 0317-415430
E-mail: info@wolka.org
Web: www.wolka.org

Vogelreizen in Polen

Groepsreizen (voorjaar 2005, 10-daags)

- Biebrzamoerassen en Bialowieza ± € 650,- all in
(Vertrek: 22-04, 29-04, 06-05, 13-05, 20-05)

- In ontwikkeling: Polesie
- In ontwikkeling: Bieszczady, Beskid Niski, Pieniny

Individueel

Vele individuele reismogelijkheden voor vogelaars
wandelaars, fietsers, kanovaarders,
ouders en kinderen

Wij verzorgen ook reizen op maat

U overnacht bij gastvrije boeren, één van de manieren waarop stichting Wólka de kleinschalige landbouw in Polen ondersteunt.

ZIEN MET ZEISS

Maar je mag ook gezien worden met deze prachtige Diascope van Zeiss. De naam staat garant voor perfectie. Met de 65 resp. 85mm(!) fluorite lenzen wordt een briljant beeld gevormd, tot in de kleinste details. Vaste- en zoom oculairen, paraatass, foto-adapter en Zeiss statief zijn de leverbare accessoires.

Technolyt in Wormerveer is hoofdsponsor van Sovon en importeur van Zeiss, Swift, Bynolyt, Fujinon, Myachi en Garbit. Industrieweg 35, 1521 NE Wormerveer Holland.
Tel.: 075 647 45 47, Fax: 075 621 36 63, E-mail: info@technolyt.nl

Oost-Europa ontdekken met Farm Lator

April: Slowakije/Zuid-Polen

O.a. Owegruk, Ruggpostvak, Onakul, Hazeboers, Berek

Mei: Hongarije

O.a. Katsen, Schreuwanden, Sakervalk, Roodpostvak
Grote Trap, Schameleer etc.

Uw Nederlandse gastheer in het grensgebied van de Karpaten en Hongaarse steppen. Groepsreizen en individuele arrangementen. Tel: 0036 49 356133 of www.farmlato.hu

Boekwinkel in Naturalis

bezoekers Darwinweg
postadres postbus 9517 2300 RA Leiden
telefoon 071-5687691
website www.natuurenboek.nl
e-mail natuurenboek@naturalis.nnm.nl

museum . **naturalis**
dichter
bij de
natuur

Limosa

Nummer 1 van 2004 (77-1), verschenen in augustus 2004, met bijdragen over:

- De faar: mannetjes Kemphanen vermomd als vrouw. Is er sprake van een derde voortplantingsstrategie bij Kemphanen? Joop Jukema en Theunis Piersma documenteren voor het eerst het bestaan van sneakende mannetjes Kemphanen die zonder opvallende hoofdtooi rondlopen.
- Neergang en herstel van Roeken in Nederland. Jan Schoppers belicht de lange-termijn ontwikkeling van het aantal Roeken in ons land, met daarbij o.a. speciale aandacht voor de effecten van verstoring van kolonies.
- Hoeveel Aalscholvers telt Nederland in januari. Stef van Rijn en Jeroen Nienhuis doen verslag van twee landelijke slaapplaatstellingen in januari 2003 en 2004.
- Kruisbekken en kruisbekken. Pim Edelaar e.a. laten zien dat er binnen de gewone Kruisbek sprake is van verschillende 'geluidstypen': eerste resultaten uit een nog lopend onderzoeksproject.

Nummer 2 en 3 van 2004 verschijnen als gecombineerd (extra dik) nummer in de loop van het najaar en zijn gewijd aan Nederlands onderzoek aan trekvogels in het buitenland. Thema's zijn o.a. nomadisme en plaatstrouw bij Rotganzen in Siberië (Bart Ebginge), Zwarte Sterns in Afrika (Jan van der Winden), Lepelaars in Mauritanie (Otto Overdijk), steltlopers op Taimyr (Ingrid Tulp, Hans Scheekerman & Joep de Leeuw), Kolonievogels in de Donaudelta als voorbeeld voor Nederlandse wateren (Maarten Platteeuw e.a.), isotoopenonderzoek aan arctische broedvogels als middel om voortplantings- en trekstrategieën te ontrafelen (Marcel Klaassen) en Boerenzwaluwen in Afrika (Bennie van den Brink, Rob Bijlsma & Tom van der Have).

Informatie over abonnementen:
Limosa, Compagnonsweg 45-47, 8227 RH Ravenswoud.
e-mail: zwablo@tref.nl, telefoon 0516-433905
Zie ook www.nou.nl

Jaar van de Halsbandparkiet: doe mee met landelijke slaap- plaatstelling op 12 november

Zoals bekend is 2004 tot Jaar van de Halsbandparkiet gedoopt. De kennis over verspreiding en aantallen van deze kleurrijke exoot valt in ons land nog wel wat bij te spijkeren. Bovendien is het een aardige soort om ook niet-ingewijden kennis te laten maken met het werk van SOVON.

Meer dan 400 waarnemingen mochten we dit voorjaar via onze website ontvangen. Het wekt geen verbazing dat de meeste waarnemingen afkomstig zijn uit de Randstad, maar er kwamen ook meldingen van bijv. Texel en Limburg. Om een goede schatting te kunnen maken van het aantal Halsbandparkieten dat in Nederland voorkomt, organiseren we op vrijdag 12 november a.s. een landelijke slaapplaatstelling

Meedoen is eenvoudig

Weet u een park in de buurt waar wel eens Halsbandparkieten gezien worden of is er een vermoedelijke slaappleaats, zorg er dan voor op vrijdag 12 november een uur voor zonsondergang in het park aanwezig te zijn. Het gros van de Halsbandparkieten verzamelt zich zo'n half uur voor zonsondergang op de slaappleaats.

Probeer de invallende vogels te tellen of te schatten; wees erop beducht dat Halsbandparkieten vaak laag en met verrassende snelheid vanuit allerlei richtingen aan komen vliegen. Als de neergestreden vogels goed zichtbaar zijn, is het lonend om ze een paar keer te tellen. Eenmaal op de slaappleaats aangekomen, zitten de vogels doorgaans nog enige tijd te ruziën of knoppen te bijten. Wanneer het donker is, zijn ze stil.

Aanmelden

In Rotterdam, Den Haag en Amsterdam worden de tellingen gecoördineerd door lokale deskundigen. Wilt u een park tellen in Rotterdam of omgeving, dan kunt u een mailtje sturen naar André de Baerdemaeker, baerdemaeker@hotmail.com. Wilt u meedoen in Den Haag of omgeving, stuur dan een mailtje naar Tom Looij van de Haagse Vogelbescherming: tloorij@xs4all.nl. Wilt u in Amsterdam of omgeving een slaappleaats tellen, stuur dan uw mail naar Geert Timmermans van de KNNV afdeling Amsterdam: harmat4@xs4all.nl of Jip Louwe Kooijmans van de Vogelwerkgroep Amsterdam: mgavleeuwen@chello.nl. Geef daarbij door welk park geteld zal worden. Wanneer verschillende waarnemers hetzelfde park willen tellen, is het uiteraard handig om dat samen te doen. Na afloop van de telling hopen we dat u zo vriendelijk wilt zijn om de resultaten zo snel mogelijk door te geven op onze website: www.sovon.nl. We hopen op enthousiaste medewerking!

Meer info over het Jaar van de Halsbandparkiet is te vinden op www.sovon.nl. Als er nog vragen zijn, kunt u bellen of mailen met Harvey van Diek (024-6848111; harvey.vandiek@sovon.nl).

In Engeland is ervaring opgedaan met het tellen van in het wild levende parkieten en papegaaien.

De totale populatie (vooral Halsbandparkieten) wordt geschat op zo'n 20.000 vogels. Er zijn aanwijzingen dat de populatie jaarlijks met zo'n 30% groeit. De grootste slaappleaatsen liggen in Londen en de zuidoosthoek.

Grenzeloos genieten van
vogels en natuur

Programma 2004

Schiernonnikoog:	23/9 - 26/9
Hongarije:	11/10 - 18/10
Lac du Der:	4/11 - 7/11
Gambia:	7/12-17/12

Programma 2005

Gambia:	11/1 - 21/1
Bulgarije:	30/1 - 6/2
Thailand:	25/1 - 17/2
Lac du Der:	24/2 - 28/2
Eilat:	26/3 - 3/4
Zuid Turkije:	31/3 - 10/4
Sallandse Heuvelrug:	22/4 - 24/4
Varangerfjord:	2/6 - 12/6
Australië:	1/9 - 17/9
Tanzania:	6/10 - 19/10
Texel:	14/10 - 21/10
Gambia:	6/12 - 16/12

telefoon: 026-3723990
www.stichtingvogelreizen.nl
info@stichtingvogelreizen.nl

opticon

VERREKIJKERS & TELESCOPEN

IMAGIC BGA PC.ASF T

8x32, 7x42, 8x42, 10x42

- Waterdichte constructie met stikstof-vulling
- Asferische lenselementen + prisma met fase-coating
- Uitsdraaibare oogschelpen en inklippende dioptrie instelling
- Volledig beeldveld, ook voor bril-dragers
- Close focus minder dan 2 meter

Prijzen vanaf €575

IMAGIC TGA WP

8x32, 7x42, 8x42, 10x42, 7x50, 10x50

- Waterdichte constructie met stikstof-vulling
- Volledig meervoudig-gecoat lens systeem [op alle glas/lucht overgangen]
- Uitsdraaibare oogschelpen en inklippende dioptrie instelling
- Volledig beeldveld, ook voor bril-dragers

Prijzen vanaf €245

MM2 MIGHTY MIDGET TRAVELSCOPE

- Superklein, lichtgewicht constructie. Ingeschoven slechts 18cm
- Nauwkeurig optisch systeem
- Breed scherpstelwiel en inschuifbare zonnekap
- Speciaal 25x en 15-40x oculair
- Ook geschikt voor Opticon HDF/HR oculairen
- Foto-adaptor voor reflex-camera optioneel

52/45 €229, MM2 25x €74, MM2 15-40x €147

CAR WINDOW MOUNT €63

UDCA €169

For more information and a copy of our current Catalogue call +44 1582 726522 or visit our on-line Catalogue at www.opticon.co.uk
PO Box 370, Unit 21, Titan Court, Laporte Way, Luton, Beds, LU4 8YR, UK
Fax: +44 1582 723559 E-mail: sales@opticon.co.uk

Deze, en andere kijkers en telescopen, kunt u bekijken bij
Combi Focus Voorburg
Tel: 070 386 35 19 Fax: 070 387 60 53
combifocusvoorburg@hetnet.nl
Kon. Julianaplein 10 2274 JD Voorburg

Kijkers vanaf € 22,50 •
Zeiss en Swarovski
vanaf € 348,00

Windstopper fleece •
vanaf € 109,95

Blouse vanaf € 45,00 •

Thermisch ondergoed •
vanaf € 14,00

Broeken vanaf € 65,00 •

Schoenen vanaf € 79,95 •

www.bevershop.nl

18.000 artikelen voor een avontuurlijke vakantie

Alkmaar Kanaalkade 53 • Almere Markerkant 1303 MN • Amersfoort Kamp 53 • Amsterdam Stadhouderskade 4 • Apeldoorn Stationsstraat 134 • Arnhem Utrechtsestraat 3 • Breda Wilhelminastraat 22 • Den Haag The Globe Waldorpstraat 15 • Eindhoven Leenderweg 202 • Enschede Haaksbergerstraat 116 • Groningen St. Jansstraat 17 • Haarlem Zijlweg 63 • Hengelo Brink 120 • Hilversum Havenstraat 16 • Leeuwarden Voorstreek 39 • Leiden Nieuwe Rijn 45 • Maastricht Scharnerweg 66 • Nijmegen Marikenstraat 2 • Rotterdam Adm. de Ruyterweg 33 • Steenwijk Woldmeentherand 11 • Tilburg Koningsplein 2 • Utrecht Balijelaan 10 • Zoetermeer Het Rond 4 • Antwerpen/Merksem Bredabaan 968. **Vraag onze GRATIS catalogus aan op www.bever.nl**

Alles wat u nodig heeft als u de deur uit gaat.

functionele kleding

e.a. wind-, waterdicht, ademend
snel drogende kleding
thermisch ondergoed

verrekijkers

Bynolyt, Minolta, Swarovski en Zeiss

fototassen

kampeeraccessoires

wandelschoenen

boeken en kaarten

bergsportmateriaal

en nog veel meer...